

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В СУЧАСНІЙ РОСІЇ (За матеріалами Сибіру та Уралу)

Розглянуто різні чинники, форми та засоби збереження національної самобутності серед українського населення Сибіру та Уралу, окреслено основні напрями діяльності місцевих українських національних громад на ниві культурно-національного відродження.

Ключові слова: українська діаспора, Російська Федерація, Сибір, Урал, національна самосвідомість, національно-культурна автономія, громадські об'єднання.

Рассмотрены различные факторы, формы и средства сохранения национальной самобытности среди украинского населения Сибири и Урала, выделены основные направления деятельности местных украинских национальных общин на ниве культурно-национального возрождения.

Ключевые слова: украинская диаспора, Российская Федерация, Сибирь, Урал, национальное самосознание, национально-культурная автономия, общественные объединения.

Different factors, forms and facilities of national originality maintenance among the Siberia and Ural Ukrainian Diaspora are considered; the basic activity directions of local Ukrainian national communities on the field of cultural and national revival are highlighted.

Key words: Ukrainian Diaspora, Russian Federation, Siberia, Ural, national consciousness, national and cultural autonomy, public associations.

Найчисельніша з українських діаспор – східна – нині явно поступається за рівнем внутрішньої консолідації, інформаційного забезпечення та зворотного впливу на державотворчі процеси в Україні. Тим не менше, сучасна історія української діаспори в Росії є органічною сторінкою історії українського розселення за кордоном «материкової України». Актуальними є питання формування громадських організацій українців Росії, проблем внутрішньої консолідації, збереження та підтримки національної самосвідомості української діаспори в різних регіонах Росії.

Ця розвідка має на меті проаналізувати шляхи збереження національної самосвідомості українців Росії на матеріалах регіонів інтенсивного розселення діаспори – Західного Сибіру та Уралу. Основними джерелами слугували інформаційно-статистичні та аналітичні матеріали регіональних українських організацій, інтерв'ю дієвих осіб організацій української діаспори в Росії. Ці джерела доступні здебільшого в електронному форматі.

Передусім, слід зауважити, що одним із потужних чинників, який впливає на стан національної самоідентифікації українців Уралу,

Сибіру та Далекого Сходу є належність до однієї з хвиль еміграції: дореволюційної, доби колективного переселення 1920–30-х років, «репресивних» 1930-х чи повоєнного періоду (зокрема, масові депортації кінця 1940 – початку 50-х років) та «робітничої» 1960–80-х рр. (здебільшого для заробітків у північних районах). Оскільки в цих хвилях переплелися доволі відмінні мотиваційні настрої, відповідно йдеться й про різні рівні інтеграції новоприбулих у традиційну соціальну структуру регіонів поселення, а також ідентифікації новоприбулих за національними та культурними ознаками серед населення Уралу, Сибіру та Далекого Сходу. Можна погодитись з дослідником А. Окарою, який вважає одним із потужних факторів системотворчого значення української діаспори Росії те, що «українці складали істотну (іноді домінуючу) частку і при первісній колонізації азійської частини «Великого Євразійського простору», і при «столипінському» переселенні, і на численних «будовах комунізму», і у міграціях совєцького часу – освоєнні Сибіру, Крайньої Півночі, казахстанської Цілини» [10, с. 159].

Важливим чинником консолідації сучасної української діаспори в Російській Федерації стала руйнація єдиного економічного і територіального простору могутньої донедавна союзної держави, що суперечливо відбилося й на рівні національної ідентифікації та самосвідомості українців Уралу, Сибіру та Далекого Сходу. При цьому тут досить виразно простежуються відмінності між рівнем консолідації національної самосвідомості українських переселенців різних хвиль. Скажімо, у тих українців, які були примусово переселені в ці райони СРСР, і які зі зрозумілих причин протиставляли себе радянському режиму, й дотепер спостерігається високий рівень протестних настроїв, слугуючи одним із сталих джерел підживлення їх національно-культурної самосвідомості. Навпаки, у більшості українців, які їхали на Північ та Далекий Схід добровільно, з метою їх освоєння, а заодно ї у пошуках так би мовити, кращої долі, відчувається більша налаштованість на інтенсивні контакти з т. зв. «автохтонними» мешканцями, внаслідок чого зростає загроза їх асиміляції.

На рівень підтримки національної самосвідомості українців істотно вплинуло також скорочення міграцій з «материкової» України після розпаду СРСР. Наприклад, у Томській області навіть після 1991 року ще впродовж кількох років зберігався високий рівень міграцій, коли число українців на території регіону було максимальним. У 1995 році з України прибуло – 847 осіб, а вибуло – 623; у 2000 році ці цифри склали відповідно 315 і 180. У наступне десятиліття гору взяли зворотні тенденції [18].

Згідно з даними перепису населення Російської Федерації 2002 року у країні нараховувалося 2 943 тис. українців. Для порівняння – за даними перепису 1989 року у Росії проживало 4 362,8 тис. українців, тобто кількість українців у Росії зменшилася на 32,5 % [12, с. 83]. З цього приводу дослідники висловлюють припущення, що «загальне скорочення українців відбулося за рахунок тих, що відмовилися від свого українського походження, також зреклися й своєї рідної мови» [12, с.83].

Регіонами компактного проживання українців у Російській федерації є Москва, південні (Краснодарський край, Ростовська область), і східні регіони (Урал, Сибір та Далекий Схід). У Тюменській області, зокрема, мешкало 211,4 тис. осіб [18]. У 2003 році в Красноярському краї залишилося лише 68,7 тис. осіб (у 1989 році – 105,5 тис.) [19]. Станом на 2004 рік у Ханті-Мансійському автономному окрузі проживало 148 317 етнічних українців [6]. Найбільш чисельні українські діаспори Західного Сибіру – в м. Сургуті (12 % населення) та Сургутському районі, Нижньєвартовську (11 %), Нефтеюганську та Нефтеюганському районі. За переписом 2002 року у Свердловській області нараховувалося близько

80 тисяч українців, у м. Єкатеринбурзі – майже 40 тисяч осіб [7].

Становлення української діаспори в Сибіру як консолідованої національної громади розпочалося на рубежі 1980–90-х років, коли було прийнято закон СРСР від 9 жовтня 1990 р. «Про громадські об'єднання». Після розпаду СРСР юридичною базою діяльності українських національних громад став федеральний закон «Про громадські об'єднання» від 19 травня 1995 р. Правову основу сучасного функціонування національних, у тому числі українських громад у Російській Федерації становить закон «Про національно-культурну автономію» від 17 червня 1996 р., з пізнішими змінами та доповненнями.

Одним із перших осередків українського національно-культурного відродження в Сибіру стало м. Сургут. У 1991 році тут було організоване культурно-просвітницьке товариство «Українська родина», одне з перших у Росії, під егідою якого виникла недільна школа для дітей. У 1996–1998 роках тут виходила газета «Українська родина», радіопрограма «Благовість», з 2000 року – програма «Родовід». Регулярно проводяться Дні України в м. Сургут [6].

Слідом за Сургутом почали формуватися та реєструватися українські громади у містах Тюмень, Нижньєвартовськ, Ялуторовськ, Нефтеюганськ, Лангепас, Радужний та ін. Наприклад, у м. Нижньєвартовськ у 1999 році було створене культурно-просвітницьке товариство «Україна», яке щорічно організовує різні заходи, в тому числі День української культури.

На початку XXI ст. в Тюменській області налічувалося вже близько 20 громадських організацій українців. Як результат – зріс показник консолідованих зусиль українців Західного Сибіру, концентрованим виразником яких стали щорічні фестивалі «Дні української культури в Тюменській області» та «Сибірські барви України».

З 2000 року розпочала свою діяльність газета «Голос України в Західній Сибіру» [14]. Основне її завдання – інформаційне забезпечення життя української діаспори. Крім основної популяризаторської функції, газета використовується як навчальний посібник для стаціонарних середніх та недільних шкіл. Газета видається двома мовами: українською та російською. Спектр публікацій дуже широкий – від історичних матеріалів до юридичних консультацій. Газета фінансується урядом Тюменської області, а також дотується консульством України [1].

Нова громадська організація українців Тюменщини «Батьківщина» була заснована у 2004 році й сьогодні відіграє роль координатора українського життя регіону. Цікавий факт: тюменські українці щорічно проводять науково-практичну конференцію «Росія-Україна – діалог народів та культур».

У 1992 році в Красноярську було засноване крайове національно-культурне товариство «Україна». У 1997 році регіональне об'єднання української діаспори вийшло на якісно новий рівень – була організована крайова національно-культурна автономія «Україна». У Ханти-Мансійському автономному окрузі станом на 2004 рік діяло 13 культурно-просвітницьких товариств.

У листопаді 1989 року було засновано перше громадське об'єднання українців м. Новосибірська. Спочатку воно являло собою первинну організацію Всеукраїнської «Просвіти», а у 1998 році його реорганізували в організацію «Національно-культурна автономія українців м. Новосибірська» [11]. Станом на 2009 рік чисельність членів автономії становила 77 осіб [17].

У м. Єкатеринбург українська діаспора вперше об'єдналася на початку 1992 року як Уральська регіональна асоціація українців. У 2002 році було зареєстровано «Товариство української культури «Промінь». Остаточне організаційне оформлення регіональної української діаспори відноситься до 2004 року, коли була зареєстрована «Українська національно-культурна автономія м. Єкатеринбург» [5].

Одним із найбільш дієвих чинників збереження національної самосвідомості російських українців є постійні і плідні контакти з батьківщиною. Велику роль відіграє, зокрема, їх участь в різноманітних заходах, що відбуваються на теренах України. Так, численна делегація російських українців була серед учасників у Світового конгресу українців, який проходив 18 серпня 2003 року в м. Києві у Будинку вчителя (у м. Києві конгрес проходив перший раз з 1967 р.). 3-поміж 300 делегатів були представники ста українських громадських організацій з 25 зарубіжних країн, у тому числі з Росії [16].

Значний вплив на збереження та підтримання самоідентифікації української меншини справляють конкретні кроки культурницького спрямування, котрі влаштовуються самими російськими українцями. Причому це, на наш погляд, найадекватніший спосіб їх діяльності та самореалізації в даному напрямку. Йдеться, насамперед, про такі досить масштабні акції за участю багатьох людей, як щорічні вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка, ювілеїв видатних українців минулого – Б. Хмельницького, Л. Українки, Г. Сковороди, П. Грабовського та ін. Важливе місце в цій роботі займають також літературно-музичні зустрічі, зокрема відтворення спектаклів за класичними творами («Наталка Полтавка» та «Енеїда» І.П. Котляревського, «Наймичка» Т.Г. Шевченка тощо).

Ось лише кілька характерних прикладів. Українська громада м. Єкатеринбург щорічно влаштовує свято «Українські вечорниці». Сценарії свята варіюються, але необхідним елементом є фрагменти творів М. Гоголя та новорічні колядки [2]. У 1992 році в Красноярську засновано хор

«Барвінок», який швидко перетворився на найбільший (50 осіб) хоровий колектив краю, у 2004 року отримавши звання народного [19].

Український культурний центр у м. Новосибірську є координуючим органом діаспори на території регіону. У 2003 році у 18 районах області працювали філіали центру. На базі самого центру були утворені гуртки мовознавства, історії та етнографії. У місті Новосибірську стало доброю традицією щорічно проводити фестиваль української культури під девізом «Роде наш красний...» [9].

Важливою подією культурного життя українців Новосибірського регіону стала презентація у листопаді 2009 року спеціального випуску місцевого часопису «Сибирские огни», присвяченого українській літературі. Зміст часопису склали поезії легендарних митців – В. Стуса та Л. Костенко, а також сучасних митців – Ю. Андруховича, С. Жадана, Г. Крук [15].

У м. Єкатеринбург Український культурний центр був відкритий у кінці 2002 року. Під патронатом центру в місті проводяться урочисті зустрічі офіційних делегацій з України, а також різноманітні культурно-мистецькі заходи за участю українських поетів, письменників, концерти і вистави в театрах (сцени з п'єс М. Гоголя, декламування поезії Т. Шевченка, Л. Українки та ін.), літературно-мистецькі вечори, молебні на честь видатних постатей української історії, загальні збори громади тощо [9].

У 2009 році у Москві було проведено Всеросійський конкурс на краще виконання поетичних творів Т.Г. Шевченка. У конкурсі брали участь 70 представників Воронежської, Омської, Тюменської, Московської областей. Переможцями стали сестри Марія та Ганна Тирпак з м. Тюмень. Вони отримали привітання від Генерального консула України в Тюмені [4].

Помітну роль у збереженні національної самобутності українців Росії відіграє адміністративно-управлінський чинник. Це виявляється у питаннях формування первісних територіальних общин, а також участі в різних громадсько-політичних організаціях регіонального та федерального рівня. Так, зокрема, керівники української національно-культурної автономії Красноярського краю беруть участь також у Палаті національностей Громадянської асамблеї Красноярського краю [19].

Чутливим інструментом й водночас певним індикатором національної самосвідомості стає реакція на так звані «зовнішні подразники», у вигляді окремих антиукраїнських висловлювань або дій. До останніх можна віднести й деякі інформаційні приводи. Неабиякий протестний резонанс серед наших співвітчизників у Росії викликав вихід на екрани гучного фільму «Брат-2» (2000 р.), в якому містилися образливі вислови на адресу українців та негативні зображення представників української діаспори в США. Українська національно-культурна автономія

Новосибірської області з цього приводу виступила із спеціальною заявою, де висловила рішучий протест проти показу фільму по телебаченню й вимагала вилучення з продажу відеокaset з записами стрічки [13].

Цікаво окреслити роль персональних чинників у збереженні та розвитку української самосвідомості серед нашої діаспори на теренах Сибіру та Уралу, які відіграють винятково важливу роль у самоствердженні та консолідації українців цього величезного краю. Маємо на увазі, поряд з іншим, й шляхетні ініціативи окремих осіб українського походження щодо меценатської підтримки української культури в Росії.

У 2002 році у м. Єкатеринбург, приміром, було відкрито український культурний центр на кошти підприємця П.С. Щербини [9]. Відзначимо також пожертви на українську справу мецената з м. Сургут В.Т. Самборського (нар. 1949 р.). Уродженець м. Дрогобич, він переїхав у молодому віці до Сургута, де пройшов шлях від помічника дизеліста до голови Сургутського торгово-промислового дому. На власні кошти В.Т. Самборського у місті було відкрито пам'ятник Т.Г. Шевченку на постаменті з чорного лабрадориту загальною висотою 6 метрів [3].

Принагідно зазначимо, що встановлення пам'ятних знаків, пов'язаних із внеском української діаспори в розвиток регіону, теж слугує певним джерелом збереження національної пам'яті та консолідації української громади. Серед подібних заходів варто згадати, перш за все, відкриття у місті Муравленко пам'ятника Герою Соціалістичної Праці, лауреату Ленінської та Державної премій, першому начальнику «Головтюмень-нафтогазу» Віктору Івановичу Муравленку [14].

Наведемо ще один цікавий приклад персональних ініціатив у культурній сфері. Член тюменського українського товариства В.М. Віткалов, будучи вже пенсіонером, у 2008 році за підтримки уряду області організував перший у Тюмені джаз-оркестр, ставши його директором та художнім керівником [8].

Незважаючи на охарактеризовані вище позитивні тенденції, українське національно-культурне відродження на території Сибіру та Уралу зазнає впливу низки негативних чинників. Серед цих чинників, головним, без сумніву, є відсутність шкіл з українською мовою викладання. Поряд із цим, іншою негативною тенденцією у національно-культурному відродженні українського життя в місцях розселення етнічних українців Західного Сибіру стає неухильне зменшення чисельності української меншини, а відтак, носіїв української мови та культури. Досить сказати, що у Красноярському краї за переписом 2002 року українську рідною мовою серед етнічних українців назвали 67 % [19].

Незважаючи на певний рівень консолідованості українських громад у Західному Сибіру, головними проблемами на сьогодні залишаються: 1) порівняно мала чисельність громад у загальній пропорції до всього українського населення регіонів; 2) проблеми з фінансуванням та матеріальною забезпеченістю громад; 3) проблеми з інформаційним забезпеченням українських організацій; 4) дедалі більші асиміляційні тенденції, зважаючи на активно проникаючу глобалізацію.

Підводячи підсумок, зазначимо, що процеси національно-культурного відродження української діаспори Росії на території Сибіру та Уралу за останні двадцять років отримали міцну законодавчо-правову основу. Основним джерелом відродження українського культурного життя в цих регіонах Російської Федерації стала, без сумніву, культурна та національна свідомість українців – представників кількох поколінь переселенських хвиль. Дев'яності роки ХХ ст. стали часом пробудження української громади та становлення українських організацій Сибіру та Уралу. Досвід першого десятиліття ХХІ ст. засвідчив існування цілої мережі українських громадських організацій, які ведуть активну культурно-просвітницьку роботу на теренах регіону.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. «Нас поздравил сам Президент России». О газете «Голос Украины в Западной Сибири» рассказывает ее главный редактор. 09.02.2008: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/2230/44/>.
2. «Українські вечорниці» на Уралі. 31.01.2007: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/1717/43/>.
3. Володимир Самборський між Шевченком і Пушкіним. Про українського мецената з російського Сургута напередодні його 60-річчя: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ukrrevue.ucoz.ua/news/2009-07-13-592>.
4. Генконсул України поздравил тюменок с победой на всероссийском конкурсе. 05.03.2009: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://t-l.ru/123624384731394.html?lot_id=123624384731394.
5. Зареєстровано УНКА Єкатеринбургу. 24.10.2004: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/378/43/>.
6. Информация о сотрудничестве Ханты-Мансийского автономного округа – Югры с Республикой Украина: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.admhmao.ru/news/New_gub/2004/septem/01.htm.
7. Із історії Уральської асоціації українців. 26.03.2005: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/769/43/>.
8. Людина, закохана в джаз. 11.11.08: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/2537/44/>.
9. Нарада голів національно-культурних об'єднань українців Західного Сибіру. 18.07.04: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/773/44/>.

10. Окара А. «Утримуюча місія»: українська діаспора як системотворчий фактор російської державності / А. Окара // «І»: незалежний культурологічний часопис. – 2001. – № 22. – С. 156-160.
11. Про ювілей нашої української громади. Національно-культурній автономії українців міста Новосибірська сповнилося 20 років. 29.11.2009: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/3169/104/>.
12. Романцов В. Рідна мова в українській діаспорі на теренах Російської Федерації (1926-2002 рр.) / В. Романцов // Університет. – 2006. – № 5. – С. 72-83.
13. Украинская диаспора протестует против фильма «Брат-2». 22.06.2001: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.pravda.ru/?area=articleItem&id=860761#>.
14. Украинская диаспора Тюменской области. Заметки о становлении, развитии и перспективах: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/2491/44/>.
15. Україна через «Сибірські вогні». 14.12.2009: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/3189/104/>.
16. Характеристика української діаспори Сибіру та Далекого Сходу: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.uvkr.com.ua/ua/visnyk/visnyk2005/april2005/nedashkivska.html>.
17. Щоб пам'ятали своє коріння. Цього року українській національній автономії Новосибірська виповнюється 20 років. 04.09.2009: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://kobza.com.ua/content/view/3016/104/>.
18. Этническая панорама Томской области. Украинцы: [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://etno.tomsk.ru/ru/75/>.
19. Этноатлас Красноярского края. Украинцы: [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.krskstate.ru/society/nations/etnoatlas/0/etno_id/6.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Г.В. Боряк**; д.і.н., професор **Ю.В. Котляр**

© В.В. Іваненко, М.Е. Кавун, 2010

Стаття надійшла до редакції 11.03.2010